

«ЯСНІ ЗОРІ»: ІДЕЙНО-ХУДОЖНІЙ АНАЛІЗ УМОВНО ІСТОРИЧНОЇ П'ЄСИ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

“CLEAR STARS”: IDEAL-ARTISTIC ANALYSIS CONFIRMED PERSON OF BORIS GRINCHENKO

У статті зроблено спробу ідейно-художнього аналізу умовно історичної п'єси Бориса Грінченка «Ясні зорі», розкрито ідейно-естетичну сутність твору, виокремлено риси романтизму та модернізму драми, які свідчать, що ця історична п'єса є перехідним етапом від народницької реалістичної драми до новітньої модерної. «Ясні зорі» (1894) можна назвати твором ранкової зорі. Це перша історико-патріотична драма Б. Грінченка, тема якої – боротьба українського народу проти татаро-турецьких завойовників. Події в ній віднесені до періоду Руїни – тяжкого лихоліття й міжусобних чвар, які настали в Україні після смерті Богдана Хмельницького.

Ключові слова: модернізм, романтизм, умовноісторичність, драма, символізація.

В статье сделана попытка идейно-художественного анализа условно исторической пьесы Бориса Гринченко «Ясные зори», раскрыто идейно-эстетическую сущность произведения, выделены черты романтизма и модернизма драмы, которые свидетельствуют, что эта историческая пьеса является переходным этапом от народнической реалистической драмы к новой современной. «Ясные зори» можно

назвать произведением утренней зари. Это первая историко-патриотическая драма Б. Гринченко, тема которой – борьба украинского народа против татаро-турецких завоевателей. События в ней отнесены к периоду Руины – периоду междоусобных распрей, которые наступили в Украине после смерти Богдана Хмельницкого.

Ключевые слова: модернизм, романтизм, условноисторичность, драма, символика.

The article attempts an ideological and artistic analysis of Boris Grinchenko's historical and patriotic play “The Clear Stars”, reveals the ideological and aesthetic essence of the work, sets out the features of romanticism and modernism of drama, which testify that this historical play is a transitional stage from populist realistic drama to modern modern. “Clear stars” (1894) can be called the product of the morning dawn. This is the first historical-patriotic drama of Boris Grinchenko, whose theme is the struggle of the Ukrainian people against the Tatar-Turkish conquerors. Events are attributed to the period of the Ruins – a severe calamity and internecine strife that came in Ukraine after the death of Bogdan Khmelnytsky.

Key words: modernism, romanticism, conditional historicity, drama, symbolism.

УДК 82-24.161.2

Спірідонова Л.М.,
викладач української мови
та літератури і зарубіжної літератури
Ірпінського державного коледжу
економіки та права

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Творча спадщина Бориса Грінченка багатогранна, та, на жаль, «якось так вийшло, що драматургія письменника досі перебуває на становищі літературного пасинка навіть стосовно інших його творів-віршів, байок, оповідань, повістей» [11, с. 11], – до такого висновку дійшов Степан Процюк. Це зумовлює необхідність вивчення драматургічної спадщини великого митця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Драматургія Грінченка розглядалася з різних позицій, але насамперед – залежно від суспільних віянь. Прикладом цього є праця Б. Шнайдера [15]. Він, роблячи перші кроки в дослідженні розвитку української історичної драматургії XVIII – XIX ст., зауважив, що «історична драматургія Грінченка свідчила про виродження жанру, яке полягало в тому, що історичні події, зображувані епоха в кращому разі ставали лише фоном для звичайного сюжету, який, по суті, прямого відношення до епохи не мав і в історичні рамки не вкладався. Історія, її визначні події і факти не стояли в центрі цієї драматургії, яка надавала перевагу особистому плану («Ясні зорі», «Степовий гість»). Отже, антиісторизм становить найхарактернішу рису драматургії Грінченка» [15, с. 68]. Автор говорив про драми Грінченка з позицій реалістичної літератури та критики, не беручи до уваги той факт,

що п'єси митця несли в собі елементи модернізму. Тривалий час вивчав драматургію Б. Грінченка С.Процюк. Він переконався, що його п'єсам варто повернути їх літературне, а деяким – і сценічне життя.

Новим С. Процюк вважає: «образ української жінки як сильної особистості (Олена «Ясні зорі», Оксана «Серед бурі»); зіткнення християнського та мусульманського світосприймання, згідно з яким, відповідно до законів шариату, жінка приймає долю як фатум (Фатима «Ясні зорі»); піднесення позитивного образу жінки до рангу своєрідного матриархального символу батьківщини; основний конфлікт як пошуки персонажами національної перспективи; ідея етичних та естетичних пошуків смислу життя, ідеалу («Ясні зорі»); наявність символічних образів» [11, с. 20]. С. Процюк у статті зазначив, що історико-патріотичні п'єси «можна назвати історичними тільки умовно».

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Оскільки драматургія Грінченка опрацьована лише частково, то вивчення історико-патріотичних драм письменника зацікавить сучасника та змусить подумати про своє місце і призначення в житті.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є з'ясування художньо-змістових особливостей історичних п'єс Бориса Грінченка.

Виклад основного матеріалу. «Ясні зорі» (1894) можна назвати твором ранкової зорі. Це перша історико-патріотична драма Б. Грінченка.

Боротьба українського народу проти татаро-турецьких завойовників – тема п'єси. Події в ній віднесені до періоду Руїни – тяжкого лихоліття й міжусобних чвар, які настали в Україні після смерті Богдана Хмельницького:

На лихо все ще двоє гетьманів:
По наш бік, тут – ще Дорошенко й досі,
По той бік, там – Демко.
Колотиться увесь безщасний край:
Нема ладу, бо голови немає...
І голова б Петро, та ба!.. [3, с. 342–343].

Так новий невільник Дмитро на початку п'єси розповідає старому Панасу про історичну обстановку в Україні. У наступних діях ні автор, ні персонажі його твору про ці події не згадуватимуть. Отже, Б. Грінченко тільки створив історичний фон. Тому цей твір є умовно історичним.

Звернення до «умовної» історії – одна з провідних ознак новітньої української драматургії. Леся Українка в драматичній поемі «Бояриня», В. Пачовський у творі «Сонце Руїни», С. Черкасенко у п'єсі «Про що тирса шелестіла» також використовують минуле як тло для розв'язання болючих проблем сучасності. Вони ставлять своїх персонажів у історичні рамки, але діють ті відповідно до доби теперішньої.

Драма «Ясні зорі» складається з п'яти дій. Майже вся перша дія – експозиція: автор знайомить із персонажами, накреслює сюжетні лінії та конфлікти. Бранець Дмитро вчився розуміти, «що то є краса» по «великих школах» у Києві, де він припадав до книжок «латинських та грецьких». У турецькій неволі він весь час не лише про Україну думає, але й виявляє власні судження про Грецію, про Рим, навіть згадує Вергілія. Автор наділяє його високою освіченістю:

Про Рим, про Грецію, – держави
Були такі... І думав я собі:
Як гарно їх описують поети,
Що добре там, що там краса яка!..
А в нас хіба чи не краса, не пишна –
В степах, гаях, на небі й на землі?
Чому ж ніхто і нашої не спише?
Якби писав, – ще ліпше це було б,
Ніж у того Вергілія, чи в кого...
Та тільки що нема кому списать... [3, с. 344].

На долю Дмитра випадає тяжке випробування – ледь «не пошився у зрадники» рідної країни. Він закохався в потурчену дружину Алі-Баші, Аміну, котра мріє про велику любов, спопеляюче кохання, якого вона ще ніколи не знала. Дмитра полонить краса Аміни.

Цей конфлікт у кінці першої дії зав'язує прислужниця Аміни Фатима, котра вирішує їх поєднати, надіючись на винагороду:

Так я звезу до купи вас, – тоді,
Що схочу вже, то те й зроблю з тобою:
І золото, й дарунки – буде все! [3, с. 360].
Йй це вдалося зробити у II дії, яка є зав'язкою драми.

У III дії з'являється дружина Дмитра Олена, донька священика, яка, зневаживши всі небезпеки, дістається до Туреччини, щоб викупити з неволі свого чоловіка. Отже, це кульмінація твору.

Олена – національно свідомо активна патріотка, духовно багата, красива, освічена жінка, що над усе кохає Дмитра. Вустами цієї жінки автор проголошує найвищу ідею твору – патріотичну. Коли ж Олена дізнається, що її коханий чоловік, якого вона прийшла визволити з турецької неволі, зрадив її, героїня не впадає у відчай, хоча в душі у неї відбувається боротьба. Вона не хоче втратити коханого, а тим більше – бути причиною його страждань. Так автор розкриває складний світ внутрішніх переживань героїні.

Б. Грінченко змальовує образ української жінки як сильної особистості. Олена словами та вчинками переконливо доносить до Дмитра та до нас, читачів, ідею духовного почуття, його перевагу над швидкоплинними пристрастями:

Одурений оманю в цей час,
Засліплений, ти бачити не хочеш
Тої біди, що дожидає тебе,
Немов той звір, що здобич дожидає
Хай місяць, рік втішатимешся ти
Тим краденим своїм непевним щастям
А дам їй докучить, і вона
На іншого тебе вже промінє.
І будеш знов згордованим рабом
Хилитися під нагаєм турецьким [3, с. 391–392].

І вона пробуджує приспане почуття патріотизму, любов до родини, козацьку силу: Дмитро знову кличе всіх українців до втечі, до «вищих діл».

Олена пробуджує національне почуття і в Аміни, українки родом, і та випускає з в'язниці невільників.

Прикінцеві яви п'ятої дії – розв'язка. Халіль, далекий родич Баші, знову освідчується Аміні в коханні. Вона дає йому достойну відповідь:

Яка душа у тебе ница й чорна!
І думав ти, що я собі життя
Куплю за цю ганьбу? Що до кохання
Присилуєш, страхавши смертю? Ні!
О, <...> вмерти краще,
Ніж у цьому мерзенному багні,
Серед таких, як ти, і далі жити! [3, с. 418].

Халіль розповідає все Баші, і той, сповнений мстивої радості, вбиває Аміну кинджалом у груди.

Дослідник творчості Б. Грінченка А. Погрібний зауважив: «Випробування почуття обов'язку перед вітчизною в різних житейських, передовсім любовних, колізіях і рухає сюжет драми, недоліком якої, крім натужно-патріотичної ноти, є мелодраматизм

ряду ситуацій...» [9, с. 228]. Він назвав цей твір «замаскованою під історичний сюжет романтичною драмою ідей» [9, с. 227]. Чому? Тому що у драмі, крім основної ідеї патріотизму, всебічно осмислюється ідея краси, ідея кохання як пристрасті й кохання – «гармонійного поєднання пристрасті й духовного почуття, джерелом якого є всеперемагаюча сила любові в її божественній суті» [9, с. 287].

Для розгортання таких складних ідей Б. Грінченкові довелося ставити українських селян часів турецької неволі в неприродне для них становище високоосвічених людей часів Відродження, які вільно розмірковують про античність, естетичні ідеали. Саме доба Відродження стверджує право людини на щастя тут, на землі. Людина – вже не хиткий човен, не свічка, яку гасить легкий подув вітру, а велика суспільна й духовна сила, здатна сама вершити власну долю. Поетика та всі інші галузі науки й культури в XVII ст. розвивалися в Україні під впливом ідей культури доби Відродження.

Драму «Ясні зорі» Б. Грінченко написав, як відзначено було свого часу критикою, ямбом. Цей твір відзначається багатством образотворчих засобів.

У драмі щедрі розсипи народних прислів'їв, приказок, порівнянь, які роблять мову персонажів гнучкою та барвистою: «скавав моторно в гречку» [3, с. 362], «таке верзеш, що вже воно і купи не держиться» [3, с. 364], «держись гаразд, бо власти дуже легко» [3, с. 364], «наш край увесь як сад той цвів» [3, с. 355], «очі сяють – от як зірки ясні на небесах» [3, с. 357], «мов зоря засяє, як погляне» [3, с. 372], «стоптала хрест під ноги» [3, с. 346] тощо.

Епітети і синоніми, якими турки називають невільників («гидотний псе», «джавуре кривовірний», «похилий раб», «треклята псино», «старий собака») характеризують насамперед самих мовців. Непримиренне ставлення українців до поневолення й поневолювачів передає автор виразними синонімами, якими бранці називають завойовників («сіпака – бусурмен», «треклятий кат», «людці», «клята бусурменка»).

За допомогою пестливих слів «Оленочка», «голубка», «жіночка», «Олеся» розкривається ставлення Дмитра і невільників до героїні.

Означеннями «вірная», «сміла», «розумна, письменна» драматург підкреслює позитивні якості Олени.

Із джерел народнопоетичної творчості черпав Б. Грінченко постійні епітети «широкий степ», «неволя бусурменська», «козацька земля», «ясні зорі», «тихі води», «козацька воля», «зірки ясні», «стеги – поля і вільні, і широкі» [3, с. 350], «пишних уст рожевих» [3, с. 346], народні ліричні («Стоїть явір над водою») та історичні («Пісня про Байду») пісні.

Образ Аміни також зображується за допомогою епітетів, порівнянь «мій райський квіте», «пишнішою за цю немає квітки» [3, с. 350], «зоря мого і розуму й душі». Щоб передати непримиренне ставлення невільників до дівчини з Волині, Б. Грінченко використовує такі епітети та порівняння: «ти в людській тілі зло безмірнеє, лихе» [3, с. 408], «зла людино» [3, с. 409], «мерзеную лукавую змію» [3, с. 409], «як гадину роздавить Бог тебе» [3, с. 411].

Романтичності надають драмі образи-символи. «Тихі води, ясні зорі» – символ рідної землі, України, «ясні зорі» – символ духовних поривань людини (додаток Г). На нашу думку, Кафа – теж символічний образ. Це прірва, що тисячами поглинає невільників. Гарем – символ неволі. Це огидна тюрма, яка тримає жінок у рабстві. Колорит епохи Грінченко створює, вживаючи архаїзми: «козак», «товарина», «гетьманує», «Січ», «нагаї», «уста», «потурчилась», «побусурменилась», «бусурменка», «бранка».

Отже, українська модерна драма своїм бурхливим розвитком на початку ХХ ст. завдячує не тільки європейській літературі, а й творчості Б. Грінченка.

Його п'єси, насамперед твір «Ясні зорі», стали новаторським явищем в українському письменстві. Для драм Грінченка характерні такі особливості:

а) зв'язок із фольклором на глибинному рівні. Твір народної літератури стає вихідним моментом для порушення актуальних проблем сучасності;

б) зіткнення не окремих дійових осіб, а протилежних ідей. Так, у «Ясних зорях» протидіють ідея краси, ідея любові. Грінченко вустами персонажів розмірковує про красу зовнішню і внутрішню, про любов особистісну й загальну (до жінки – до Вітчизни; до родини – до краю);

в) символізація образів-персонажів, певних фактів, явищ. Провідні символи п'єси: ясні зорі, тихі води; воля-неволя;

г) умовність історичної доби. Письменник користується минулим як тлом, йому більше важать думки, почуття, переживання дійових осіб, суголосні часові написання твору.

Висновки. Прочитавши і проаналізувавши історичну драму «Ясні зорі», можна зробити висновок, що у ній виражені глибинна сутність людини й одвічні проблеми буття. Творення нової художньої реальності на противагу довоколишній дійсності, тяжіння до умовності – це теж особливості історичної п'єси. Оскільки названі вище особливості є рисами модерністського твору, то можна зробити висновок, що історична п'єса є перехідним етапом від народницької реалістичної драми до новітньої модерної. Драматичній «Ясні зорі» притаманні й риси романтизму. Це увага до внутрішнього світу людини, конфлікт мрії та дійсності, звернення до фольклору. У цьому творі звучать народні та історичні пісні.

В історичній драмі порушено актуальні проблеми вибору: куди прямувати, де брати сили, на які цінності орієнтуватися, також проблема вірності та зради.

Палка любов до свого народу, жертвність в ім'я кращого майбутнього, людська порядність, душевна чемність – складові частини концепції особистості позитивного героя п'єс (Олена – «Ясні зорі»).

Зображуючи героїчне минуле народу, Грінченко у своїх історичних драмах так само, як Старицький у «Богдані Хмельницькому», «Обороні Буші», прагнув пробудити у своїх сучасників гордість за подвиги звитяжних предків у їхній боротьбі проти національного та соціального гніту, розбуркати їхні приспані душі.

Жінки у драмах Грінченка виступають активною силою. Це одержимі фанатички, але їм властиві чарівлива жіночність, ніжність, здатність до палкого кохання. Одним словом, це герої неоднозначні, повнокровні. Це Олена й Аміна – «Ясні зорі».

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бойко Б. Народний театр у розумінні Б. Грінченка. *Пам'ять століть*. 1991. № 1.
2. Грінченко Б. *Історія української літератури XIX ст.* / 70–90-ті рр. : У 2 кн. : підручник / за ред. О.Д. Гнідан. Київ, 2003. Кн. 1. С. 430–462.

3. Грінченко Б. Твори : У 2 т. Київ : Наукова думка, 1991. Т. 1

4. Єфремов С.О. Грінченко. *Літературно-критичні статті*. Київ, 1993.

5. Історія української літератури XIX ст. : Кн. 3 : навчальний посібник / за ред. Яценка. Київ, 1997.

6. Кочегарова В.М. Специфіка вивчення творчості Б. Грінченка в школі. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2004. № 9.

7. Лебедєв Ю.І. Кислий Ф.С. Грінченко Б. *Нові імена в програмі з української літератури* : Посібник для вчителя. Київ : Освіта, 1993.

8. Погребенник В. Б. Грінченко (1864–1910). *Українська мова та література*. 2004. № 21–24.

9. Погрібний А.Г. Борис Грінченко: Нарис життя і творчості. Київ, 1986.

11. Погрібний А.Г. Борис Грінченко в літературному русі кінця XIX – початку XX ст.: Питання ідейно-естетичної еволюції. Київ : Либідь, 1990.

12. Процюк С. Драматургія Б. Грінченка: традиції і новаторство. *Слово і час*. 1993. № 5.

13. Українська література: Хрестоматія нововведених творів за програмою 2002 р. : У 3 ч. / Автор-упорядник Р.В. Мовчан. Ч. 2 (7–8 класи). Київ : Генеза, 2003.

14. Хропко П.П. Українська література : підручник для 10 кл. середніх шкіл, ліцеїв, гімназій, коледжів. Київ, 1998.

15. Шнайдер Б.І. Трагедія «Сава Чалий» Карпенка-Карого і українська історична драма XIX ст. Київ, 1959.